

УДК 808.26-085.3
Б 47

Мнагазначныя словы як сродак павышэння экспрэсіўнасці ў паэтычным кантэксце беларускай прафесійнай песні

І. А. БАРОЎСКАЯ

З даўніх часоў з'явілася патрэба спазнаць спецыфіку мовы паэзіі і мастацкай прозы, чым былі і закладзены асновы вывучэння паэтыкі славеснага мастацкага твора. Выяўленне сродкаў вобразнасці мовы як стылістычных асноў мастацкага адлюстравання рэчаіснасці спачатку было аб'ектам філасофіі, псіхалогіі, літаратуразнаўства. Толькі ў апошні час менавіта спецыфіка паэтычнай вобразнасці пачынае цікавіць лінгвістыку. Паэтыка, як разумеў яе В.М.Жырмунскі, – гэта навука, якая вывучае паэзію як мастацтва, а яе задача – растлумачыць мастацкае значэнне паэтычных прыёмаў, іх узаемную сувязь і характэрную эстэтычную функцыю, параўнальнае апісанне і класіфікацыю [4]. Вось чаму выключнае збліжэнне паэтыкі з агульнай навукай аб мове, што характэрна для стылістыкі ўсіх краін апошніх дзесяцігоддзяў, зрабілася надзвычай плённым і атрымала шырокае прызнанне. Згаданы даследчык лічыў, што "матэрыялам паэзіі з'яўляецца не вобраз і не эмоцыя, а слова. Паэзія – славеснае мастацтва, гісторыя паэзіі ёсць гісторыя славеснасці" [4, с.22].

Агульнавядома, што ў паэтычным творы тэма не існуе абстрактна, незалежна ад сродкаў моўнага выражэння, а ажыццяўляецца ў слове і падпарадкоўваецца тым жа самым законам мастацкай будовы. У сувязі са спрэчкамі аб тым, які метада – лінгвістычны ці літаратуразнаўчы – дазваляе больш адэкватна спазнаць сутнасць мастацкай з'явы, варта згадаць, што матэрыялам паэзіі з'яўляецца слова. У аснову сістэмнай пабудовы паэтыкі павінна быць пакладзена класіфікацыя фактаў мовы, паколькі кожны з гэтых фактаў падпарадкаваны мастацкай мэце, тым самым ён становіцца паэтычным прыёмам. Вось чаму кожнаму разуменню навукі аб мове павінна адпавядаць асобная глава тэарэтычнай паэтыкі. У свой час Р.А.Будагаў адмаўляў "чыстую" лінгвістычную паэтыку і выказваў думку аб развіцці "комплекснай філалагічнай паэтыкі" [1, с.21], якую ўжо ў агульных рысах пачалі даследаваць А.А.Патабня, Л.У.Шчэрба, В.У.Вінаградаў, В.М.Жырмунскі, Р.В.Вінакур, А.В.Чычэрына і іншыя. Як і асобны раздзел паэтыкі, раздзел лінгвістыкі – семантыка – разглядае праблему значэння слова ў паэтычнай мове, што тычыцца перш за ўсё вывучэння слова як паэтычнай тэмы. Сюды ў першую чаргу адносяцца праблемы, звязаныя са зменамі значэння слова, асабліва тымі зменамі, якія яно набывае ў паэтычнай мове. Для стваральніка песні адносіны паміж вобразамі і бліжэйшым значэннем слова былі зусім апраўданы, таму што вобразнасць была менавіта сродкам стварэння думкі, а ўяўленне ў слове з'яўляецца сродкам значэння.

У песеннай лірыцы існуюць разнастайныя лексічныя сродкі, да якіх адносім і мнагазначныя словы, якія дапамагаюць паэтам ствараць незвычайныя вобразы лірычных герояў, навакольнай рэчаіснасці, перадаваць унутраны свет і перажыванні аўтараў.

Адным з праяўленняў заканамернасці ў лексіка-семантычнай сістэме лічыцца мнагазначнасць, якая можа захоўвацца і ў маўленні, асабліва паэтычным [10, с.10]. У гэтым выпадку полісемія выступае як стылістычны прыём пры стварэнні канкрэтнага эфекту [6, 3, 9]. Пры вывучэнні складу і ролі агульнамоўнай лексікі ў песеннай лірыцы дамінуе ўвага да полісемантызму: "без залежнасці ад данага ўжывання слова прысутнічае ў свядомасці з усімі сваімі значэннямі, з захаванымі і магчымымі, гатовыя па першай прычыне ўсплысці на паверхню" [2, с.17].

Мнагазначныя словы выконваюць у тэксце некалькі функцый, некаторыя з якіх – "павышэнне экспрэсіўнасці выказвання і тэксту, а таксама ўзмацненне глыбіні тэксту праз індуцыраванне асацыятыўнага патэнцыялу слоў і іх значэнняў" [7, с.68]. Д.М.Шмялёў адзна-

чаў, што чым звычайней для нас слова, тым меней мы адчуваем яго захаваную вобразнасць [11, с.98]. Майстэрства паэта заключаецца ў раскрыцці гэтай захаванай вобразнасці на падставе асабістых адчуванняў і фантазій. Дайсці да глыбіні душы, сэрца слухача, выклікаць у яго моцны экспрэсіўны эффект – з'яўляецца важным пры стварэнні песенных радкоў. Кожнае слова, маючы прамое значэнне, можа набываць пераноснае, абумоўленае кантэкстам. Аналіз песенных радкоў паказаў, што мнагазначнасць надзвычай пашырана ў шматлікіх аўтараў. Самы проты і распаўсюджаны прыём – "прырашчэнне сэнсу" і стварэнне экспрэсіі кантэксту [5, с.61]. Гэта сутыкненне прамога і пераноснага значэнняў слоў. Любое пераноснае значэнне, узуальнае ці аказіянальнае, – гэта падзел канкрэтнага першаснага значэння, г.зн. яго абстрагаванне. Так, словы ў пераносным значэнні шырока выкарыстоўваюцца ў песнях Я.Купалы, напрыклад: *І гарматаў быў не страх: Грамада – вялікі гмах* ("Стукі, стук, стук, малаток"), дзе прамое значэнне назоўніка гмах 'вялікі вышынны будынак' (ТСБМ, т.2, с.62; у далейшым значэнне падаецца па гэтаму слоўніку з указаннем у дужках нумара тома і старонкі) бярэцца паэтам за аснову для параўнання грамады з нечым вялікім, велічным. *Ты, знаць, вырадак цемры сярмяжнай* ("Курган"), прыметнік *сярмяжны* паэт ужывае ў пераносным сэнсе 'бядняцкі, сялянскі' (5, 451); *Дуб галлё распусціў каранасты над ім. Сонца днём распускае там косы свае* ("Курган"), дзе першы дзеяслоў выкарыстоўваецца паэтам у значэнні 'расправіць, раскласці ў якой-небудзь прасторы, на якім-небудзь месцы' (4, 671), у другім – 'развязаць, паслабіць што-небудзь завязанае, сцягнутае; расплесці косу' (4, 671), якое з'яўляецца пераносным і стварае ў радку метафарычны вобраз сонца; *Спуску, ласкі не знаў непакорам* ("Курган"), дзе лексема *спуск* выкарыстана ў пераносным значэнні 'дараваць, пакінуць без пакарання які-небудзь учынак' (5, 282); *Песня-дума за сэрца хапала* ("Курган"), дзе дзеяслоў *хапаць* у спалучэнні са словамі сэрца, душу ўжываецца ў пераносным значэнні 'выклікаць пачуццё смутку, болю, радасці; глыбока хваляваць' (5, 177), а ў выніку Купалам па-майстэрску створаны выраз *хапаць за сэрца*, які перадае большую эмацыянальную афарбоўку ў параўнанні з лексмай *хваляваць*; *Сон злітае з навек*, дзе дзеяслоў *злітаць* ужыты ў пераносным значэнні 'знікнуць, прапаści' (2, 484); *Заіскрыліся вочы сівыя*, дзе лексема *заіскрыцца* ў кантэксце са словам *вочы* набывае пераноснае значэнне 'ззяць, блішчаць пад уплывам якіх-небудзь пачуццяў (пра вочы, позірк)' (2, 317); *Патануў у скляпеннях адзін, другі ўдар, дзе патапуў* мае пераноснае значэнне 'станавіцца малапрыкметным сярод чаго-небудзь (пра гукі)' (5, 473); *Жуда, помста б'е з воч – біць* ужыта ў пераносным значэнні 'выбівацца (пра бурныя, поўныя невычарпальнай сілы праявы энергіі)' (1, 378); *Зацвілі пераказы ў народзе*, дзе пераноснае ўжыванне дзеяслова *зацвісці* – 'пайсці' (СМЯК, 2, 203).

Любоўю, замілаваннем роднымі мясцінамі, радасцю і ўзнёслым настроем прасякнутыя песні на словы Я.Коласа, якія ў большасці – пейзажныя. Іх лексікон утрымлівае найменні навакольнай прыроды і эмацыянальных пачуццяў чалавека, якія дапамагаюць асэнсаваць сувязь чалавека з прыродай, вызначыць яго філасофію. Выразныя магчымасці слова з некалькімі значэннямі павялічваюцца. У паэзіі Я.Коласа назіраецца выкарыстанне мнагазначных слоў, што з'яўляецца ў песенных радках крыніцай яскравай эмацыянальнасці і незвычайнай прыгажосці прадметаў і з'яў. Так, у песні на верш "На полі вясной" ужыта лексема *плёс* 'шырокі ціхі ўчастак ракі паміж перакатамі або астравамі' (4, 274), якая спалучана яе са словам *поле*, і адбылося паэтызаванае апісанне навакольнай прыроды: *Люблю я прасторы шырокіх палос, Люблю цябе поле, люблю я твой плёс*; лексема *хваля* ў спалучэнні са словам *наветра* ўжыта ў гэтым жа творы ў пераносным значэнні 'пра тое, што сваім рухам, формай нагадвае хвалі' (5, 186): *А хваля наветра дрыжыць і дрыжыць*. У песні "Вясна" у пераносным значэнні ўжыты дзеясловы *пракоціцца* 'раздасца, разнесціся (пра раскацістыя гукі)' (4, 332) і *ўскалыхнуцца* 'ажывіцца' (5, 56): *І першы гром, як музыка, таемна так пракоціцца. Зямелька ўся ўскалыхнуцца*. Вельмі выразнае апісанне месяца стварыў паэт з дапамогай пераноснага значэння слова *шаты*: *Смутны вартанік цёмных шатаў ночы*, дзе *шаты* мае сэнс 'покрыва (звычайна з лісця, снегу)' (5, 359). Гаворачы пра лес, паэт выкарыстоўвае слова *гоман* у значэнні 'пра спалучэнне прыродных гукаў' (2, 68): *Гоман доўгі несканчоны цэлы дзень над ім стаіць* ("Лес"). Гэтая ж лексема ўжыта ў песні "Многа слаўненькіх куточкаў": *Дзе пад гоман ручаёч-*

каў... У радках гэтай жа песні сустракаем назоўнік *рой* у пераносным значэнні ў спалучэнні са словам *думы* 'мноства, вялікая колькасць каго-небудзь, чаго-небудзь' (4, 714): *Рой журботных дум пакінеш*. Слова *разгон* у песні "Радасць" успрымаецца ў пераносным значэнні 'шырыня, размах у дзеяннях, дзейнасці' (4, 591): *Ці было калі ў народзе Столькі нам разгону?*

Паэтычная мова дзякуючы шматлікасці кантэкстуальных сувязей аказваецца арганізаванай мадэллю мовы з характэрнымі для яе сістэмнымі адносінамі. У паэтычнай мове могуць аб'ядноўвацца стылістычна нейтральныя словы. Паэты звычайна карыстаюцца ўсёй гамай значэнняў гэтых слоў, у тым ліку і пераносных, якія значна пашыраюць сэнсавы аб'ём слоў і надаюць ім новыя значэнні або сэнсавыя адценні. Пры гэтым часта ўключаецца механізм, рэалізацыя якога становіцца антрапацэнтрычны падыход да навакольнага свету.

Для паэзіі ўвогуле, як і для творчасці Я. Коласа ў прыватнасці, характэрна адухаўленне прыроды. Пры гэтым распрацоўваецца мадэль, па якой адбываецца "перастаноўка" актыўных і пасіўных элементаў аб'ектыўнай сітуацыі. Такая мадэль адухаўлення ўзмацняе эфект персаніфікацыі расліннага свету. У радках *"Дзе ўвосень плачуць лозы"* ("Родны край") расліне надаюцца рысы адухоўленай асобы і форма дзеяслова *плачуць* успрымаецца як 'пакрываюцца кроплямі вільгаці, пацець' (4, 265). У песні "Дуб" Колас стварыў вобраз магутнага дрэва, якое выклікае захапленне, у паэта дуб – сімвал моцы, жывасці сілы. Кожная лексема ў творы ўжыта з мэтай яскравай перадачы вобраза волата-дрэва. Вобразны малюнак адухаўлення ствараецца тэматычным падборам слоў такім чынам, што асацыяцыі не толькі фарміруюць адухаўленне як спосаб адлюстравання рэчаіснасці, але і маюць, адлюстроўваюць унутраныя настроі аўтара: *У нагах трава нізка сцелецца*, дзе лексема *сцелецца* ўжыта з пераносным значэннем 'расцілаць што-небудзь па паверхні або нізка над паверхняй чаго-небудзь' (5, 200); *Комель-- слуп-скала дыша сілаю*, дзе дзеяслоў *дыхаць* (сілаю) у кантэксце набывае пераноснае значэнне 'быць прасякнуты чым-небудзь, выражаць што-небудзь' (2, 226). Аўтар захапляецца гэтым дрэвам, апавядае пра яго, нібы пра жывую істоту (*вартанік лугоў, весці бяседу* і г.д.). У вершы "Засада" падаецца момант засады партызан, пры гэтым паэт апісвае расліны, дрэвы, якія "дапамагаюць" хавання ім: *Лес развесіў плашч-шацёр*. Плашч – 'лёгкае паліто пераважна з непрамакальнай тканіны' (4, 271); шацёр – 'навес з матэрыі, драўніны з галін і лісця дрэў' (5, 361); *Ахінула ноч прасторы Чорным полагам-руном*, дзе *полаг* – 'тое, што закрывае, ахутвае што-небудзь, покрывае' (4, 288), *руно* – 'шэрсць авечкі' (4, 727), а дзеяслоў *ахінуць* ужыты ў пераносным значэнні 'агарнуць, авеяць' (1, 308); *3 дуба, волата старога, Падае сігнал да зор*, дзе *волат* выкарыстаны ў пераносным значэнні 'што-небудзь надта вялікіх памераў' (1, 503). Дзіцячая песня "Певень" змяшчае спалучэнне *сыплюць чарадою*, якое з'яўляецца размоўнай формай і ўжыта ў пераносным значэнні 'імкліва бегчы, ісці' (5, 433): *Як кіўне ён галавою, Сыплюць куры чарадою*.

Вобразнае ўжыванне слоў у пераносным значэнні характэрна таксама для песнятворчасці М. Багдановіча: *Пакланюся я табе, царыца, Чыстая, сцюдзёная вадзіца* ("Ціхі вечар"), дзе лексема *царыца* рэалізуецца са значэннем 'тая, што пануе, першынствуе дзе-небудзь, перавышаючы ўсіх якімі-небудзь якасцямі' (5, 229); у песні "Астры" ў выніку адухаўлення дзеяслоў *стагнаць* у кантэксце набывае значэнне 'утвараць працяглыя, нудныя крыкі або гукі, падобныя да стогну' (5, 296): *І вецер стагнаў у саду за кустом*, а дзеяслоў *усцягнуцца* ўжываецца ў пераносным значэнні 'цягнуць, падняць наверх або з цяжкасцю ўзнесці на што-небудзь высокае' (5, 74): *Напілося сонца са крыніц сцюдзёных, Усцягнула ў вышу з іх ваду, як пар*.

Полісемія шырока адлюстравана ў творчасці А. Русака, які з'яўляецца прадстаўніком масавай песні. Так, у выразе *"Закіпела праца дружная..."* песні "Узнялося сонца яснае" лексема *закіпела* ў кантэксце набыла пераноснае значэнне 'адбываецца, працякае ажыўлена, імкліва, бурна (пра якую-небудзь дзейнасць, падзею)' (2, 687), а дзеяслоў *пакацілася* ўспрымаецца як 'разносіцца, раздавацца (пра гукі)' (2, 668): *Да Масквы з падзякай шчыраю Дружна песня пакацілася*. Як і ў народнай творчасці, выявіць душэўныя пачуцці паэту заўсёды дапамагае прырода – родная, трапяткая, адухоўленая: *За полем гамоніць магутны наш бор* ("Край мой любімы"), дзе дзеяслоў *гамоніць* у спалучэнні з назоўнікам *бор* успрымаецца ў пераносным значэнні 'ствараць бязладныя гукі, шумець, гусці' (2, 23); *А ў сэрцы песень не стрымаць Пра*

мой любімы край ("Мой край"), дзе *стрымаць* – 'утрымаць пры сабе (пра думкі, пачуцці)' (5, 349); *Дзе на вахту заслонаўцы сталі, Там зялёныя свецяць агні* ("Аршанская старонка"), дзе лексема *вахта* набыла пераноснае значэнне 'самаадданая праца ў гонар важнай падзеі' (1, 471); *Цвіце жыццё людское, Як вішня на вясне* ("Звіняць над краем песні"), дзе *цвісці* 'знаходзіцца ў стане фізічнага росквіту, паспяхова развівацца' (5, 232); *Падсалоўцы тым шчасцем, Што два сэрцы зліло* ("Застольная"), дзе *зліло (зліць)* у словаспалучэнні ўспрымаецца як 'злучыць, аб'яднаць у адно цэлае' (2, 480); *І чорнаю зграяй чужыныцы паўзлі* ("Лаўскі бой"), дзе *зграя* называе фашыстаў і мае значэнне 'банда, шайка' (2, 454), а дзеяслоў *паўзці* ў спалучэнні з лексмай *зграя* ўспрымаецца з пераносным сэнсам 'павольна рухацца, перамяшчацца' (4, 116). У песні "Мой Нёман" радок *"Ты сны чароўныя наводзіў"* змяшчае шматзначнае слова *наводзіць*, якое з лексмай *сон* разумеецца як 'садзейнічаць з'яўленню чаго-небудзь' (3, 216). Прыгожа гучаць радкі: *Ціхі вечар у сузор'і Над сялом плыве* ("Ціхі вечар"), дзе дзеяслоў *плыве* з назоўнікам *вечар* успрымаем у значэнні 'плаўна рухацца' (4, 277). Ва ўсіх творах, дзе згадваюцца пейзажныя замалёўкі, голас паэта набывае цеплыню, элегічнасць: *Ты скажы тавое слова, Каб душа спявала, Ад каторага на сэрцы Рана зажывала*. ("Надары мне шчасце"), дзе *спяваць* ужыта ў пераносным значэнні 'быць прасякнутым пачуццём радасці, усхваляванасці, захаплення' (5, 287). *Глянеш – сэрца растае* ("Суседка"), дзе дзеяслоў *растае* мае значэнне 'прыйсці ў замілаванне, памякчэць, расчуліць' (4, 683) і ў спалучэнні з лексмай *сэрца* стварае вялікі эмацыянальны эфект.

Значна радзей ўжыванне слоў у пераносных значэннях назіраецца ў песнях А.Ставера. Напрыклад, у песні "Любім радзіму" зафіксавана адна лексема *каласіцца* 'шумець, пералівацца калоссем' (2, 582): *Закаласіўся багаты ўраджай*.

Семантыка слова ўтрымлівае неабходныя, пастаянныя кампаненты, якія падчас змяняюцца ў залежнасці ад думак і адчуванняў слухача, што вядзе да пераразмеркавання семантыкі моўнай адзінкі, з'яўленню новага значэння слова, якое набывае канкрэтную форму выражэння з імпліцытным значэннем. Дзякуючы гэтым фактарам словы па-рознаму ўспрымаюцца слухачамі, чым і тлумачыцца аўтарская схільнасць да асобных слоў, іх цікавых спалучэнняў і трансфармацый ў радку. Выкарыстанне пераносных значэнняў слоў шырока распаўсюджана ў Н.Гілевіча. У тэксце песні, напрыклад, *"Жаўраначка"* выдзелім дзеяслоў *захліпацца*, які з назоўнікам *званочак* 'жаўраначка' набывае пераноснае значэнне 'утвараць частыя пералівістыя гукі' (2, 408): *Людзі, чуйце, жаўраначка! Ой, як захліпаецца Званочак над зямлёй!*, а ў песні "Як сумна-тужліва" значэнне 'растрывожыць, расхваляваць (душу)' (4, 586) перадаецца паэтам лексмай *развярэдзіць*: *Мне голас журботны душу развярэдзіў да дна*. Незвычайна выкарыстана лексема *зачапіць* 'усхваляваць, абудзіць якое-небудзь пачуццё' (2, 417) у наступным радку: *Ты ўсё сваіх чакаеш стрэч, А не твае – цябе мінулі: Не зачапілі белых плеч І кос даспелых не кранулі* ("Ты ўсё не можаш дараваць"), дзе дзеяслоў *кранаць* ужыты ў пераносным значэнні 'пакідаць след, выклікаць змены ў чым-небудзь' (2, 722). *Думалі, згіне, як статак, нямое племя, пакорнае ў вечным ярме* ("Мара Скарыны"), дзе ярмо азначае 'няволю, прыгнёт' (5, 503); лексема *імгла* ўжыта з пераносным значэннем 'пра тое, што перашкаджае добра бачыць, успрымаць навакольнае' (2, 536): *Вочы ж бяготы сляпіла імгла. Дай паслухаць мне спеў птушчыны – Што паліўся, каб ранак вітаць* ("Пачакай, не спяшайся, любы"), дзе *паліўся (спеў)* – 'плаўна разносіцца (пра гукі)' (3, 55). *І на сэрцы, як камень, Буду горыч насіць* ("Я паеду адна"), дзе *горыч* – 'цяжкае, горкае пачуццё, выкліканае горам, няўдачай, крыўдай' (2, 72) і інш.

Значная колькасць слоў, пераноснае значэнне якіх абумоўлена кантэкстам, адзначаем у творах У.Карызны, напрыклад, у "Песні аб роднай зямлі": *І марозамі, І бярозамі Я прывязаны да цябе*, дзе сувязь з радзімай перададзена дзеепрыметнікам *прывязаны (марозамі, бярозамі)* 'цесна звязаць з кім-н., чым-н., паставіць у залежнасць ад каго-н., чаго-н.' (4, 416). У песні "Беларусь мая сінявокая" дзеяслоў *разліцца* ў пераносным значэнні 'разысціся ва ўсе бакі, па ўсёй прасторы чаго-небудзь, у межах чаго-небудзь' (4, 606): *У агнях уся [Беларусь] ярка свеціцца, Разліваецца збажыной*. У песні "Родны край" адзначаем уражанне паэта ад возера, дзе ўжыванне лексемы *серабро* 'што-небудзь бліскачае, белае, якое колерам і бляскам нагадвае гэты метал' (5, 118) абумоўлена рытмікай радка: *Твайго бору тайны сінія, Серабро*

азёр тваіх. У кантэксце збегчы 'знікнуць, прапасці' (2, 426) выяўляе незвычайнае спалучэнне: *Калі з двароў і гоняў збягуць чароды мяцеліц* ("Зорка вясення"); лексема *дагарэць* 'перастаць свяціцца, патухнуць' (2, 112) у радку *Дагарае каліна ў тоні рачной* ("Асенні нацюрн") выяўляе метафарычнае ўжыванне *'гарэць, свяціцца'*. Назоўнік *ручаёк* надзелены рысамі жывой істоты, персаніфікуецца: *Калі загуляе ў палях ручаёк* ("Белы караблік"). У песні "Вясковая красуня" дзеясловы *адпаліць* і *засланіць* ужываюцца ў пераносным сэнсе 'зрабіць, сказаць што-небудзь нечаканае' (1, 164) і 'адсунуць на задні план' (2, 384): *Не церпіцца Ігнаську Такое адпаліць, Каб цень пусціць на Ваську І Сцёпку засланіць*. Метафарычнае спалучэнне *зорны воз* адзначаем у радках: *Спусціцца з вышыні, пакінуць зорны воз, Зноў ніць настой крыніц і гаркаватых лоз* ("Дні прыгожыя"). Карціну шчаслівага дзяцінства ствараюць лексемы *шчабятца* у спалучэнні з назоўнікам *маленства* 'хутка, бесперастанку гаварыць' (5, 415), *ляцець* 'вельмі хутка, імкліва бегчы' (3, 76), *гартаваць* 'выхоўваць стойкасць, вынослівасць, здольнасць пераносіць цяжкасці, неспрыяльныя ўмовы' (2, 34): *Наша маленства ў садах шчабятала, ... З ветрам лятала наперагонкі І на Пцічы гартавала сажонкі* ("Край мой чароўны"). Прыметнік *хмельны* ў сваім прамым значэнні 'які захмелены, нецвярозы' (2, 205), але ў спалучэнні *хмельнымі кругамі* з назоўнікам *сініцы* прыметнік набывае ў кантэксце песні ўжо пераноснае значэнне – 'узбуджаны чым-небудзь' (2, 205). Гэта ўзбуджэнне тлумачыцца настроем ад замілавання роднай прыродай: *І сініцы кружаць Хмельнымі кругамі, Лісце абдымаюць Цёплымі крыламі* ("Цішы бор не знае"). Дзеяслоў *абдымаюць* выкарыстаны ў пераносным значэнні 'акружыць, ахапіць з розных бакоў' (1, 67). У радку *Бор, нібыта порах, Шумам узарвецца!* назіраем пераноснае ўжыванне *ўзарвецца* 'парушыцца (пра цішыню)' (5, 627). "Песня родная" прасякнута любоўю да бацькоўскай песні і да родных мясцін, дзе чуў яе ад маці: *Слухаю і чую голас маці, Бачу яе рукі наяву...* Дзеяслоў *кранаць* у спалучэнні з назоўнікам *сэрца* ў пераносным сэнсе абазначае 'хваляваць, расчульваць' (2, 722): *Сэрца полымем сваім кранаеш*. Пры гэтым лексема *полымя* выкарыстана таксама ў пераносным значэнні, што надало выказванню эмацыянальную афарбоўку: *полымя 'запал, уздым'* (4, 290). Прырода родных мясцін нагадвае пазту шчаслівага хвіліны кахання: *Азёры. І я там хадзіла... І хвалі змывалі палыныя слёзы Кахання*. Палынны (палыновы) паходзіць ад слова *палын*, набывае пераноснае значэнне ў спалучэнні з назоўнікам *слёзы* – 'горкі, як палын' (3, 642). У песні "Пазава, патрывожу" восеньскай парой жоўты ліст здаецца пакінутаму лірычнаму герою "як вугельчык, гарачы, залаты". Ліст павольна апускаецца на зямлю і "анякае сэрца". У пераносным значэнні анячы 'раптоўна авалодаць кім-небудзь, выклікаўшы моцныя пачуцці; ўсхваляваць, уразіць' (1, 260): *Анякаючы сэрца, ліст ляціць*. Адзінока і сумна герою, успаміны вярэдзяць душу так, што немагчыма без пакут глядзець на журавоў у небе: *Ходзіць сум адзінока па зямлі. Пралятаюць балюча жураўлі*. Лексема *балюча*, якая паходзіць ад прыметніка *балючы* ў даным кантэкście мае пераноснае значэнне 'які прычыняе душэўныя хваляванні, неспакой' (1, 336).

Паасобныя аўтары не схільныя да пашыранага выкарыстання слоў з пераносным значэннем. Так, вызначаюць адзінкавыя выпадкі ў песеннай творчасці Г.Бураўкіна: *Пакуль свято ў вачах не пахіснецца*. Каля бярозак *беланогіх...* ("Сляды юнацтва"), *І свае галасы ўплялі* У мае *няхітрыя* песні. ("Я хачу прайсці па зямлі") і інш.; П.Броўкі: *Праляці над гоманам спелых каласоў* ("Ой, шумі ты, радуйся"), *Штосьці спявае няслышнае бор...* ("Пахне чабор") і інш.; А.Бачылы: *І так хораша тут, так на шчасце хіне* ("Мой горад") і інш.; А.Астрэйкі: *І гіне фашысцкая гнусь* ("Беларуская партызанская") і інш.

Мнагазначныя словы ў кантэкście песенных тэкстаў выконваюць цэлы комплекс камунікатыўна-прагматычных функцый. Значэнне слова ўключае як неабходныя, пастаянныя, сацыяльна-тыповыя кампаненты, так і кампаненты, якія могуць змяняцца ў залежнасці ад вопыту чытача, яго думак і пачуццяў, а таксама прафесійнага і культурна-нацыянальнага асяроддзя. У сувязі з гэтым слова можа разумецца рознымі людзьмі па-рознаму і трансфармавацца ў кантэкście, пры гэтым мнагазначныя словы здольныя выклікаць у рэцыпіента моцны экспрэсіўны эффект. Для песеннай лірыкі важнейшымі з'яўляюцца павышэнне экспрэсіўнасці выказвання і тэксту, а таксама павелічэнне "глыбіні кантэксту праз індукіраванне асацыятыўнага патэнцыялу слоў і іх значэнняў" [8, с.68]. Полісемія ў песеннай лірыцы выконвае складаную

эстэтычную задачу: пры дапамозе яе ствараюцца разнастайныя мастацкія характарыстыкі аб'ектаў і з'яў рэчаіснасці, перадаюцца глыбокія пачуцці чалавека, яго думкі і ўчынкі.

Abstract

The author studies the language of the Byelorussian professional songs of the XIX–XX centuries.

Умоўныя скарачэнні

1. СМЯК – Слоўнік мовы Янкі Купалы. У 8 тамах./ Склад. У.В.Анічэнка і інш. – Мн.: Беларуская навука, 1999.
2. ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці тамах. – Мн.: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя П.Броўкі, 1977-1984.

Літаратура

1. Будагов Р.А. Что же такое лингвистическая поэтика? // Филологич.науки, №3 (117). – Мн.: Выш.шк., 1980. – С.18-26.
2. Виноградов В.В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1986. – 639 с.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во лит на ин.яз., 1958. – 459 с.
4. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л.: Наука, 1977. – 407.
5. Зубова Л.В. Поэзия Марии Цветаевой: Лингвистический аспект. – Л.:Изд-во Ленин.ун-та, 1989. – 264 с.
6. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – С.-П.:Иск-во-СПБ, 1996.- 846с.
7. Малажай Г.М. Лінгвістычны аналіз тэксту: Заданні, тэксты, парады.[Вучэбны дап. для філалаг. фак. педінстыт.]. – Мн.: Выш.шк., 1982. – 270 с.
8. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. / Уч. пос. – Мн.:Выш.шк., 1997. – 156 с.
9. Ольшанский И.Г. Лексическая полисемия и её реализация в тексте // Сб-к науч. трудов Моск. гос. пед. ин-та иностр. языков им.М.Тореза. – 1983. – Вып. 217. – С. 67-75.
10. Старычонак В.Дз. Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў). – Мн.: БДПУ імя М.Танка, 1997. – 232 с.
11. Шмелев Д.М. Проблемы семантического анализа лексики. – М.:Наука, 1972. – 280 с.